

Data	Numer	Autor
27 kwietnia 2021	2/2021	Patryk Wachowiec

W Unii nie wolno osłabiać praworządności. Wyrok TSUE w sprawie sędziów z Malty

- W wyroku z 20 kwietnia 2021 roku, *Repubblika (C-896/19)*, Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej odpowiedział na pytania prejudycjalne sądu z Malty dotyczące krajowych zasad powoływania sędziów.
- W 2016 roku weszły w życie zmiany w konstytucji Malty, na mocy których utworzono komisję do spraw powoływania sędziów, uczestniczącą w procesie nominowania sędziów wyższego szczebla. Mimo to, w razie braku rekomendacji kandydata przez komisję, w wyjątkowych przypadkach premier może samodzielnie zaproponować głowie państwa powołanie takiej osoby na stanowisko sędziowskie.
- W swoim wyroku Trybunał po raz kolejny potwierdził, że może oceniać zasady powoływania sędziów z punktu widzenia ich zgodności z prawem Unii Europejskiej.
- Zdaniem Trybunału przysługujące szefowi rządu uprawnienie do rekomendowania kandydatów na sędziów wyższego szczebla wbrew ocenie komisji nie zagraża ich niezależności, o ile premier korzysta z niego wyjątkowo oraz ściśle przestrzega wymogów prawa krajowego.
- Co istotniejsze, Trybunał – po raz pierwszy w historii – uznał, że państwo członkowskie Unii nie może wprowadzać do swojego ustawodawstwa takich zmian, które obniżają poziom ochrony praworządności, a co za tym idzie niezawisłości sędziów.
- Wbrew twierdzeniom polskich władz, wyrok Trybunału nie potwierdza, że obecne zasady powoływania sędziów w Polsce, w tym udział w tym procesie nowej KRS, respektują wymogi wynikające z prawa Unii.

Konstytucja Malty przed unijnym trybunałem

W 2016 roku weszły w życie zmiany w konstytucji Malty przewidujące utworzenie komisji do spraw powoływania sędziów. W skład komisji wchodzi prezes Sądu Najwyższego, prokurator generalny, audytor generalny, rzecznik praw obywatelskich i prezes adwokatury. Zadaniem komisji jest m.in. rekomendowanie premierowi kandydatów na stanowiska sędziowskie wyższego szczebla. Szef rządu przedstawia następnie te kandydatury prezydentowi, który powołuje sędziów.

Stowarzyszenie Repubblika wniosło do tamtejszego sądu konstytucyjnego skargę obywatelską (*actio popularis*), domagając się m.in. stwierdzenia, że zasady powoływania sędziów określone w konstytucji Malty naruszają unijne wymogi skutecznej ochrony sądowej wynikające z art. 19 ust. 1 akapit drugi Traktatu o Unii Europejskiej oraz z art. 47 Karty Praw Podstawowych. Jak wskazuje stowarzyszenie, konstytucja przyznaje premierowi uprawnienie do odstąpienia od oceny komisji i samodzielnego przedstawienia głowie państwa kandydata na sędziego wyższego szczebla. W takim przypadku szef rządu zobowiązany jest do ogłoszenia swojej decyzji wraz z uzasadnieniem w dzienniku urzędowym oraz do przekazania jej parlamentowi.

Maltański sąd konstytucyjny postanowił zapytać Trybunał Sprawiedliwości m.in. o możliwość badania zgodności z prawem Unii przepisów konstytucji dotyczących powoływania sędziów – a w szczególności o zgodność wspomnianego uprawnienia premiera z unijnymi wymogami skutecznej ochrony sądowej.

Niezawistość sędziów fundamentem prawa Unii

W swojej odpowiedzi¹ Trybunał Sprawiedliwości przypomniał w pierwszej kolejności swoje dotychczasowe orzecznictwo dotyczące zasady skutecznej ochrony sądowej. Powołując się m.in. na niedawny wyrok w sprawie *A.B. i inni*² – będący odpowiedzią na pytania prejudycjalne Naczelnego Sądu Administracyjnego – TSUE potwierdził, że skoro sędziowie maltańscy mogą (potencjalnie w każdej sprawie) orzekać w kwestiach związanych ze stosowaniem lub wykładnią prawa Unii, to sądy, które tworzą, powinny spełniać wymogi skutecznej ochrony sądowej. Tym samym przepisy konstytucji Malty dotyczące powoływania sędziów można oceniać z punktu widzenia prawa Unii.

Bardziej istotne wnioski płyną z odpowiedzi na pytanie dotyczące wspomnianego uprawnienia szefa rządu. W tym względzie TSUE – ponownie opierając się na swoim utrwalonym orzecznictwie – wskazał, że niezawistość sędziów ma fundamentalne znaczenie co najmniej z dwóch powodów:

- 1) zapewnia prawidłowe funkcjonowanie mechanizmu odesłania prejudycjalnego – bo takie postępowanie może uruchomić jedynie niezależny sąd;
- 2) stanowi m.in. element prawa do rzetelnego procesu – które to prawo gwarantuje zarówno (i) ochronę wszystkich praw wywodzonych przez jednostki z prawa Unii, jak również (ii) zachowanie wartości, na których opiera się Unia, w tym wartości państwa prawnego.

W dalszej części wyroku Trybunał przypomina, że dla zachowania niezawistości sędziów niezbędne jest istnienie w prawie krajowym zasad dotyczących m.in. powoływania sędziów. Zasady te powinny wykluczać, w przekonaniu jednostek, wszelką uzasadnioną wątpliwość co do podatności sądu na czynniki zewnętrzne oraz braku neutralności w stosunku do stron postępowania. Chodzi przy tym nie tylko o bezpośredni wpływ na decyzje sądu, ale również o bardziej pośrednie formy oddziaływania z zewnątrz.

Jesteś członkiem Unii – nie obniżaj poziomu ochrony

Przechodząc do oceny spornego mechanizmu, TSUE ponownie podkreślił, odwołując się do swoich orzeczeń w „polskich” sprawach, że sam fakt powoływania sędziów przez głowę państwa nie oznacza, że

¹ Wyrok TSUE z 20 kwietnia 2021 roku, *Repubblika*, C-896/19, EU:C:2021:311.

² Wyrok TSUE z 2 marca 2021 roku, *A.B. i in. (powołanie sędziów Sądu Najwyższego – odwołanie)*, C-824/18, EU:C:2021:153. Zob. P. Wachowiec, *Trybunał Sprawiedliwości punktuje kolejną „reformę” sądownictwa. Wyrok z dnia 2 marca 2021 r., A.B. i in. (Powołanie sędziów Sądu Najwyższego – Odwołanie), C-824/18, EU:C:2021:153, „Komunikat FOR” 7/2021, <https://for.org.pl/pl/a/8271>.*

są oni od niej zależni – o ile po powołaniu nie podlegają oni żadnej presji i nie otrzymują zaleceń. Jednakże, jak wskazał Trybunał, krajowe zasady dotyczące nominowania sędziów nie mogą wywoływać wśród jednostek uzasadnionych wątpliwości co do tego, że po powołaniu sędziowie ci nie będą niezawisli.

Oceniając mechanizm powoływania sędziów na Malcie, TSUE – po raz pierwszy w tym kontekście – zwrócił uwagę na art. 49 TUE. Zgodnie z tym przepisem „każde państwo europejskie, które szanuje wartości, o których mowa w artykule 2 [TUE], i zobowiązuje się je wspierać, może złożyć wniosek o członkostwo w Unii”. Tym samym, jak wskazał TSUE, Unia składa się z państw, które swobodnie i dobrowolnie przyjęły wartości unijne, przestrzegają je i zobowiązały się je wspierać.

Z powyższego stwierdzenia Trybunał wysnuł wniosek, że państwa członkowskie nie mogą zmieniać swojego ustawodawstwa w taki sposób, aby doprowadzić do osłabienia poziomu praworządności jako jednej z wartości, o których mowa w art. 2 TUE – a co za tym idzie także wymogów skutecznej ochrony sądowej, będących elementem tej wartości i wynikających z art. 19 ust. 1 akapit drugi TUE. Skoro bowiem, jak wskazano, niezawisłość sędziów jest istotna zarówno z punktu widzenia wspomnianych wymogów, jak i samej wartości państwa prawnego, to w ocenie TSUE państwa członkowskie mają obowiązek powstrzymać się od przyjmowania przepisów, które mogłyby naruszać tę niezawisłość.

Wspomniane podejście po raz pierwszy zaprezentował Urząd Nadzoru EFTA w dwóch sprawach prowadzonych przed TSUE na skutek pytań prejudycjalnych skierowanych przez polski Sąd Najwyższy w 2018 roku³. Podobnie, jak obecnie Trybunał, także wtedy Urząd Nadzoru EFTA zauważył, że art. 49 TUE stanowi nie tylko o konieczności przestrzegania wartości unijnych w momencie akcesji, ale zobowiązuje państwa już należące do Unii do ich wspierania. Wynika z tego zatem zakaz obniżania standardu ochrony praworządności, a co za tym idzie także niezawisłości sędziów, w toku członkostwa w Unii⁴.

Komisja wzmacnia niezawisłość, premier nie budzi wątpliwości

Badając rolę maltańskiej komisji do spraw powoływania sędziów, TSUE przypomniał, że co do zasady udział takiego organu może przyczynić się do większej obiektywizacji całego procesu, gdyż jego działanie może ograniczać swobodę premiera w zakresie przedstawiania kandydatur głowie państwa. Może być tak jednak jedynie w sytuacji, w której taka komisja jest niezależna od władzy ustawodawczej i wykonawczej oraz od organu, któremu przedstawia swoje rekomendacje. Po przeanalizowaniu przepisów konstytucji Malty TSUE doszedł do wniosku, że przewiduje ona wiele gwarancji zapewniających niezależność tego organu od władzy politycznej. Tym samym, w ocenie Trybunału, istnienie komisji do spraw powoływania sędziów nie tylko nie ogranicza, lecz nawet wzmacnia niezawisłość sędziowską.

Przechodząc do oceny uprawnień szefa rządu do przedstawiania prezydentowi kandydatów na stanowiska sędziowskie z pominięciem oceny komisji, TSUE zauważył, że takie osoby nadal muszą spełniać kryteria wymagane do pełnienia urzędu na stanowisku sędziego wynikające z maltańskiej konstytucji. Ponadto, jak już wskazywano, premier ma obowiązek uzasadnić swoją decyzję o odstąpieniu od rekomendacji komisji oraz opublikować ją w dzienniku urzędowym i przedstawić parlamentowi.

---

³ Sprawa *Zakład Ubezpieczeń Społecznych*, C-522/18, zakończona postanowieniem Trybunału o umorzeniu postępowania z uwagi na brak konieczności odpowiedzi na pytania prejudycjalne oraz sprawa zakończona wyrokiem TSUE z 19 listopada 2019 roku, A.K. *i in. (niezależność Izby Dyscyplinarnej Sądu Najwyższego)*, sprawy połączone C-585/18, C-624/18 i C-625/18, EU:C:2019:982.

⁴ Zob. uwagi pisemne Urzędu Nadzoru EFTA w sprawach połączonych A.K. *i in.*, C-585/18, C-624/18 i C-625/18 z 7 stycznia 2019 roku, pkt 30–31. Wersja angielska pisma dostępna jest na: https://www.eftasurv.int/cms/sites/default/files/documents/gopro/5101-Case_C-585-18_C-624-18_and_C-625-18_-_Krajowa_Rada_Sadownictwa_and_Others_-_ESA_Written_Observations.pdf.

Jak podkreślił Trybunał, o ile szef rządu korzysta z tego uprawnienia jedynie w wyjątkowych przypadkach i ściśle przestrzega obowiązku uzasadnienia, to taki mechanizm nie powoduje uzasadnionych wątpliwości odnośnie do niezależności kandydatów powołanych na sędziów w takiej procedurze.

Przygotowanie gruntu pod „polskie” sprawy

Wyrok w sprawie *Repubblika* wpisuje się w dotychczasowe orzecznictwo TSUE dotyczące zasad powoływania sędziów. Sąd w Luksemburgu ponownie wskazuje, że państwa członkowskie mają szeroką autonomię, jeśli chodzi o przyjmowanie zasad dotyczących nominacji sędziowskich. Istotne z punktu widzenia prawa Unii jest jedynie to, aby elementy tych mechanizmów pozwalały wykluczyć wśród jednostek wszelką wątpliwość odnośnie do braku niezależności sędziów powołanych w rezultacie takich procedur. Stąd państwa członkowskie powinny zagwarantować, aby wpływ władzy ustawodawczej i wykonawczej na proces nominowania sędziów był ograniczony do tego stopnia, aby sądy krajowe mogły być postrzegane jako niezależne – co jest także jednym z wymogów wynikających z zasady podziału władz.

W praktyce nie da się oczywiście wykluczyć udziału władzy politycznej w powoływaniu sędziów. Stąd w większości państw Unii, w tym w Polsce i na Malcie, funkcjonują organy mające na celu zapewnienie rzetelności całej procedury, takie jak rady sądownictwa. Można jednak wyobrazić sobie inne mechanizmy pozwalające zagwarantować realizację wspomnianych celów, jak np. wybór sędziów przez parlament wysoką większością kwalifikowaną w połączeniu z wszechstronną i profesjonalną oceną kandydatów, co uniemożliwi sterowanie całym procesem przez aktualnie rządzącą partię. Omawiane uprawnienie przyznane premierowi Malty, w ocenie TSUE, także spełnia te wymogi, o ile szef rządu stosuje je wyjątkowo i bezwzględnie przestrzega przepisów konstytucji. Nie zamyka to jednak oceny indywidualnych powołań, gdyby premier odstąpił od stosowania wspomnianych wymogów.

W samym wyroku zaskakujące jest to, że Trybunał nie poświęcił ani słowa kwestii charakteru i rangi przepisów krajowych regulujących zasady powoływania sędziów na Malcie, które to mają swoje źródło w konstytucji tego państwa. Wydawać by się mogło, że dla TSUE będzie to okazja do potwierdzenia swojego ugruntowanego orzecznictwa dotyczącego zasady pierwszeństwa, zgodnie z którym z punktu widzenia prawa Unii nie ma znaczenia miejsce danego uregulowania w krajowym porządku prawnym. Być może jednym z powodów, dla których Trybunał pozostał powściągliwy, była sama treść pytań prejudycjalnych, w których sąd konstytucyjny Malty zapytał o możliwość oceny zgodności konkretnych przepisów konstytucji z prawem Unii – co wprost zakładać może dopuszczalność takiego badania na poziomie krajowym. Taki wniosek może potwierdzać też charakter organu zwracającego się do TSUE z odesłaniem prejudycjalnym, który jest sądem konstytucyjnym państwa członkowskiego, usytuowanym na samym szczycie krajowego sądownictwa.

Z drugiej strony można przyjąć, że zagadnienie relacji między konstytucją Malty a prawem Unii (w przywołanym aspekcie) nie było na tyle kontrowersyjne, by TSUE uznał, że zachodzi konieczność przypomnienia utrwalonego orzecznictwa dotyczącego pierwszeństwa prawa Unii. W przeciwieństwie bowiem do wspomnianego wyroku Trybunału w sprawie *A.B. i inni* – w którym TSUE trzykrotnie zaakcentował kwestię nadrzędności prawa Unii nad konstytucją⁵ – w orzeczeniu w sprawie *Repubblika* miejsce spornego uregulowania w hierarchii źródeł prawa wydawało się nie być przedmiotem sporu między uczestnikami postępowania, a w każdym razie nie stanowiło zasadniczego argumentu podniesionego przez strony. Co ciekawe w tej sprawie jednym z uczestników postępowania był rząd polski, który, biorąc pod uwagę jego dotychczasowe podejście do kwestii zgodności konstytucyjnych reguł

---

⁵ Wyrok TSUE z 2 marca 2021 roku, *A.B. i in. (powołanie sędziów Sądu Najwyższego – odwołanie)*, C-824/18, EU:C:2021:153, pkt 81, 141 i 148.

powoływania sędziów z prawem Unii, powinien być zwrócić na to uwagę Trybunałowi, co z pewnością zostałyby odnotowane w treści końcowego orzeczenia.

Istotnym *novum* w komentowanym wyroku jest ustanowienie zasady nieobniżania poziomu ochrony (*principle of non-regression*) wartości unijnych, określonych w art. 2 TUE. Dotyczy to także zasad uszczegóławiających te wartości, takich jak wymogi skutecznej ochrony sądowej, o których mowa w art. 19 ust. 1 akapit drugi TUE, wyrażających bardziej konkretnie wartość państwa prawnego. Trybunał słusznie wiąże wynikający z art. 49 TUE obowiązek przestrzegania i wspierania przez państwa członkowskie wartości unijnych z zakazem pogarszania poziomu ich ochrony, nadając temu przepisowi użytecznej treści z punktu widzenia wyzwania, przed jakimi stoi cała Unia, takich jak erozja praworządności czy demokracji⁶.

Podejście sądu w Luksemburgu, polegające na wykreowaniu nowej zasady w mniej kontrowersyjnej sprawie, można postrzegać jako przygotowanie gruntu pod ocenę „polskich” spraw zawisłych w Trybunale – dotyczących m.in. statusu Izby Dyscyplinarnej⁷ oraz Izby Kontroli Nadzwyczajnej i Spraw Publicznych⁸, zasad powoływania sędziów na wniosek nowej KRS⁹ czy delegowania sędziów przez ministra sprawiedliwości¹⁰. Nie po raz pierwszy TSUE (czy też jego prezes) korzysta z takiej możliwości, w strategiczny sposób zarządzając kolejnością rozpoznawanych spraw i w ten sposób przyczyniając się do osiągnięcia celów integracji europejskiej¹¹. Efektów takiego podejścia, zaprezentowanego w wyroku w sprawie *Repubblica*, należy spodziewać się zatem już niedługo w „polskich” sprawach.

Wspomnianej zasady nieobniżania poziomu ochrony rządów prawa nie powinno się jednak postrzegać jako generalnej aprobaty dla ustawodawstwa państwa członkowskiego obowiązującego w momencie przystępowania do Unii. Pamiętać bowiem należy, że przedmiotem skargi do Trybunału mogą być także uregulowania krajowe obowiązujące przed akcesją do Unii. Wydaje się, że, ustanawiając tę zasadę, Trybunał poszukiwał argumentu dla bardziej systemowego ujęcia różnych aspektów organizacji sądownictwa w państwach członkowskich, chcąc jednocześnie pogodzić ich zróżnicowanie z koniecznością zapewnienia jednolitego standardu oceny z punktu widzenia prawa Unii. Nadchodzące orzeczenia powinny bardziej rozjaśnić tę kwestię.

Nowa KRS nadal niezgodna z prawem Unii

Wbrew ocenom przedstawicieli polskiego rządu komentowany wyrok w żadnej mierze nie potwierdza, że status obecnej KRS i jej zgodność z prawem Unii uległy zmianie. Oceniając maltańską procedurę powoływania sędziów, Trybunał zauważył, że sąd konstytucyjny nie wyraził żadnych wątpliwości co do składu komisji do spraw powoływania sędziów czy też do sposobu, w jaki organ ten faktycznie pełni swoją rolę. Polski odpowiednik komisji, nowa KRS, jest zaś kwestionowany właśnie ze względu na sposób wyboru jego członków oraz to, w jaki sposób w rzeczywistości funkcjonuje.

⁶ Zob. L. Pech, K. L. Scheppele, *Illiberalism Within: Rule of Law Backsliding in the EU*, “Cambridge Yearbook of European Legal Studies” 2017 (19), pp. 3–47, DOI: 10.1017/cel.2017.9; L. Pech, P. Wachowiec, D. Mazur, *Poland’s Rule of Law Breakdown: A Five-Year Assessment of EU’s (In)Action*, “Hague Journal on the Rule of Law” 2021, DOI: 10.1007/s40803-021-00151-9.

⁷ Zob. np. sprawy: *Komisja/Polska (system dyscyplinarny wobec sędziów)*, C-791/19; *Komisja/Polska*, C-204/21.

⁸ Sprawa *W.Ż. (Izba Kontroli Nadzwyczajnej i Spraw Publicznych Sądu Najwyższego – powołanie)*, C-487/19.

⁹ Zob. np. sprawa *G.*, C-181/21.

¹⁰ Sprawa *Prokuratura Rejonowa w Mińsku Mazowieckim i in.*, od C-748/19 do C-754/19.

¹¹ Zob. S. S. L. Hermansen, *Building legitimacy: strategic case allocations in the Court of Justice of the European Union*, “Journal of European Public Policy” 2020 (8), pp. 1215–1235, DOI: 10.1080/13501763.2020.1714697.

Podobnie sytuacja wygląda z omawianym uprawnieniem premiera Malty do odstąpienia od oceny komisji i przedstawienia głowie państwa własnego kandydata na sędziego. Trybunał podkreślił, że o ile szef rządu korzysta z tego mechanizmu wyjątkowo i każdorazowo ściśle stosuje się do wymogów konstytucji, to mechanizm ten nie może wzbudzić wątpliwości co do niezależności sędziów powołanych w takiej procedurze. W przeciwieństwie do obecnych zasad powoływania sędziów w Polsce – w tym przede wszystkim do SN i NSA – nic nie wskazuje na to, by w na Malcie powołano sędziów z rażącym naruszeniem prawa oraz wyłączono wszelką możliwość weryfikacji całej procedury, przewidując zarazem odpowiedzialność dyscyplinarną sędziów za próbę takiej weryfikacji. Z tej przyczyny trudno jest porównać sytuacje w Polsce i na Malcie, a w każdym razie komentowany wyrok nie potwierdza zgodności z prawem Unii zmian w polskiej KRS.

Wyrok w sprawie *Repubblika* jest kolejnym orzeczeniem, które wpisuje się w kontekst erozji wartości państwa prawa m.in. w Polsce i na Węgrzech. Ustanowienie zasady niepogarszania poziomu ochrony wartości unijnych, a co za tym idzie także zakazu przyjmowania przepisów, które zagrażają m.in. niezależności sędziów, pozwoli skuteczniej oceniać różnorodne mechanizmy powoływania sędziów w państwach członkowskich. Najbliższe miesiące powinny pokazać, w jaki sposób Trybunał czyni użytek z tej zasady.

Forum Obywatelskiego Rozwoju

FOR zostało założone w 2007 roku przez prof. Leszka Balcerowicza, aby skutecznie chronić wolność oraz promować prawdę i zdrowy rozsądek w dyskursie publicznym. Naszym celem jest zmiana świadomości Polaków oraz obowiązującego i planowanego prawa w kierunku wolnościowym.

FOR realizuje swoje cele poprzez organizację debat oraz publikację raportów i analiz podejmujących ważne tematy społeczno-gospodarcze, a w szczególności: stan finansów publicznych, sytuację na rynku pracy, wolność gospodarczą, wymiar sprawiedliwości i tworzenie prawa. Z inicjatywy FOR w centrum Warszawy i w Internecie został uruchomiony licznik długu publicznego, który zwraca uwagę na problem rosnącego zadłużenia państwa. Działania FOR to także projekty z zakresu edukacji ekonomicznej oraz udział w kampaniach na rzecz zwiększania frekwencji wyborczej.

Wspieraj nas!

Zdrowy rozsądek oraz wolnościowy punkt widzenia nie obronią się same. Potrzebują zaplanowanego, wyjątkowego, skutecznego wysiłku oraz Twojego wsparcia.

Jeśli jest Ci bliski porządek społeczny szanujący wolność i obawiasz się nierozsądnych decyzji polityków udających na Twój koszt Świętych Mikołajów, wesprzyj finansowo nasze działania.

Wyślij przelew na konto FOR (w PLN): 68 1090 1883 0000 0001 0689 0629

W sprawie darowizn możesz się skontaktować z:

Patrycja Satora, dyrektor ds. rozwoju FOR

tel. 500 494 173

e-mail: patrycja.satora@for.org.pl

Już dziś pomóż nam chronić wolność – obdarz nas swoim wsparciem i zaufaniem.

KONTAKT DO AUTORA

Patryk Wachowiec

Analitik prawny FOR

e-mail: patryk.wachowiec@for.org.pl

Fundacja Forum Obywatelskiego Rozwoju – FOR

ul. Ignacego Krasickiego 9A ☎ 02-628 Warszawa ☎ tel. 22 628 85 11

e-mail: info@for.org.pl ☎ www.for.org.pl

[f](https://www.facebook.com/FundacjaFOR)/FundacjaFOR ☎ [t](https://twitter.com/FundacjaFOR)@FundacjaFOR